

Zjores Medvedev

Stalin och Lysenko

Ur Roy & Zhores Medvedev, *The Unknown Stalin*, 2003. Översättning: Björn Erik Rosin

*Under nära 30 år dominerade Lysenkos ovetenskapliga teorier om evolution biologin i Sovjet.
Se även lästipsen allra sist.*

Lysenko och Stalin

Mötet på akademien för jordbruksvetenskap

Den 27 juli 1948 anlände Stalin som vanligt sent på kvällen till sitt kontor i Kreml, men den här gången var det efter tio dagars bortovaro på grund av någon icke offentliggjord sjukdom. Hans första besökare kom tio över tio – Malenkov och Trofim Lysenko.¹ De var där för att få Stalins godkännande av ett utkast till en rapport, ”Om läget inom sovjetisk biologisk vetenskap”, som författats av Lysenko och som Malenkov skickat till datjan i Kuntsevo den 23 juli utan några ändringar i texten. De blev båda ganska överraskade över att Stalin kommit med flera ändringar och kritiska kommentarer i marginalen. Under den närmaste timmen, skulle Lysenko senare erinra sig, ”gav Stalin detaljerade förklaringar till sina ändringar och kom med förslag om hur vissa delar av min rapport skulle förbättras”.² Därefter anslöt sig Beria, Bulganin, Mikojan, Voznesenskij och Kaganovitj. I en timme diskuterade de sina bekymmer inför det planerade mötet med Leninakademien för sovjetisk jordbruksvetenskap (VASChNIL), där Lysenkos rapport skulle presenteras. Stalin gav Lysenko i uppdrag att informera deltagarna vid detta sammanträde att hans rapport lästs och godkänts av centralkommittén, dvs att säga något som inte var fallet.

I drygt 15 år hade det pågått en dispyt mellan vetenskapsmän om frågan om ärftlighet. Stalin kände till att Lysenkos ställning som ordförande för VASChNIL blivit alltmer osäker efter krigsslutet och det var detta som fått honom att agera. Kring 1940 hade Lysenkos teorier kommit att dominera sovjetisk ärftlighetslära (genetik), men enbart på grund av att Stalins aktiva stöd omfattade repressiva åtgärder mot ett stort antal biologer. Lysenkos teorier förnekade existensen av gener och försökte visa att förvärvade egenskaper kunde ärvas, en uppfattning som gick under namnet ”neolamarckism”^{*}. 1945 hade ett förnyat intresse för genetiska frågor uppstått, delvis till följd av fram-

¹ ”Posetiteli kremlevskovo kabinet I V Stalina (1947-1949 gg)”, *Istoricheskij Archiv*, N° 5-6 (1996), sid. 41.

² *Pravda*, 8 mars 1953.

^{*} Efter Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829), känd för sin ”evolutionsteori”, kallad *Lamarckism*. – Red

stegen inom biologi i USA, men främst för att Lysenko hade börjat tala för en ny teori som stred mot Darwins idéer om arternas uppkomst.

All diskussion om evolution reste oundvikligt frågan om ärftlighetens mekanismer. Lysenkos motståndare hävdade att hans Lamarckianska uppfattning inte bara var teoretiskt osund, utan också praktiskt meningslös och ett hot mot utvecklingen av biologin. Debatten förekom främst på Moskvauniversitetet och Timirjazevs jordbruksakademi i Moskva. Kontroversen skulle emellertid nå en kulmen när Jurij Zjdanov öppet kritiserade Lysenko vid ett seminarium den 10 april 1948 med regionala partikadrer inom centralkommitténs avdelning för vetenskap. I sitt anförande, "Frågor inom dagens darwinism", gjorde Zjdanov klart att de åsikter han gav uttryck för bara var hans egna och inte någon ny av partiet fastslagen kurs. Den yngre Zjdanov, vars far var medlem av politbyrån, var utexaminerad kemist och innehade, trots att han bara var 29 år, en ganska hög position som chef för avdelningen för vetenskap inom centralkommittén. Detta avspeglade vare sig hans vetenskapliga status eller hans ställning inom partiet. Han hade fått denna utnämning inte bara på grund av faderns ställning som ansvarig för vetenskap och kultur inom centralkommittén, utan också genom rekommendationer av Stalin själv, som dessutom skänkt Zjdanov sin dotter Svetlana. Stalin gillade Jurij Zjdanov och hoppades att det unga paret skulle bosätta sig i hans stora lägenhet i Kreml eller i datjan i Kuntsevo. Stalin, som levde utan någon familj hade börjat känna sig ensam på äldre dagar och Svetlana var den enda som han kände sig stå nära.

Lysenko fick hela texten till Zjdanovs anförande av en av sina anhängare, filosofen Mark Mitten. Han blev orolig vid genomläsningen och insåg bara alltför väl att de som arbetade med ideologiska frågor ute i landet skulle dra slutsatsen att Jurij Zjdanovs ord var lika med ett officiellt direktiv. Den 17 april beklagade han sig hos Stalin i form av ett brev. När han inte fått något svar efter en månad skrev han till jordbruksministern Ivan Benediktov och meddelade att han avgick som ordförande för akademien för jordbruksvetenskap.³

Trots att VASChNIL formellt var underställd jordbruksministeriet hade dess ordförande en post inom centralkommitténs nomenklatura. Benediktov hade därmed inte någon möjlighet att godkänna Lysenkos avgång och hela frågan måste därför avgöras av politbyrån och mest sannolikt av Stalin själv. Avdelningen för vetenskap inom centralkommittén ingick i avdelningen för agitation och propaganda under Suslov. Dennes närmaste man, Dimitrij Sjepilov, var den partiföreträdare som hade att godkänna Zjdanovs anförande. Enligt Sjepilovs nyligen publicerade memoarer hade han entusiastiskt stött det Zjdanov tänkte säga, eftersom han sedan länge var övertygad om att Lysenkos teorier "sågs som rena skämtet av vetenskapsmän runt om i världen, också bland sådana som var sympatiskt inställda till Sovjetunionen".⁴

Såväl Sjepilov som Zjdanov började känna ett visst obehag i slutet av april, när de fick veta att Malenkov bett om en stenografisk version av anförandet och meddelat att han ville ha sig tillskickad den ursprungliga versionen. Då de visste att Malenkov inte hade något direkt intresse av vetenskapliga frågor utgick de från att han tänkte visa den för Stalin. Vid den här tiden var rivaliteten mellan Malenkov och Andrej Zjdanov intensiv, och varje misstag från Zjdanovs sida skulle utnyttjas av Malenkov, som var ute efter att stärka sitt inflytande inom sekretariatet. Frågan om Lysenko var uppe på ett möte med politbyrån i slutet av maj. Det var Sjepilov som förklarade vad som hänt och enligt hans memoarer kritiserade han Lysenko och försvarade Zjdanov. Men både Sjepilov, Zjdanov och Malenkov hade fått allt om bakfoten: det handlade inte alls om Lysenko. Det som verkligen var på tapeten var en syn på vetenskapen som Stalin själv lidelsefullt försvarade. Han hade vissa kunskaper på området och när det gällde ärftlighet var han Lamarckian. Vad frågan om gener beträffade kopplade Stalin, som så många andra vid denna tid, ihop den med fullständigt oacceptabla doktriner om rashygien och rasism.

Enlig Sjepilov brydde sig Stalin inte det minsta om försöken att försvara Jurij Zjdanov:

³ "Iz istoii borby s lysenkovsjtjinoi", *Izvestija TsK KPSS*, N° 7 (1991), sid. 111.

⁴ D T Sjepilov, "Vospominanija", *Voprosy istorii*, N° 6 (1998), sid. 9.

Han gick fram till sitt skrivbord, plockade fram en cigarett, skakade ner tobaken i sin pipa och gick sedan långsamt längs med det bord där alla satt. Sedan sade han mycket lugnt, men jag kunde urskilja det hotfulla tonfallet i hans röst: ”Nej, det går inte att låta det vara så här. Vi måste låta en specialkommission ta ställning till det. Den skyldige måste bestraffas för exemplets skull. Inte Jurij Zjdanov – han är ju ung och oerfaren. Vi måste bestraffa de verkliga fäderna till det här: Zjdanov (han pekade med pipan mot Andrej Andrejevitj) och Sjepilov: Centralkommittén måste lägga fram en detaljerad resolution. Det måste klar göras för vetenskapsmännen. Vi måste stödja Lysenko och krossa våra egna Morganister.” [C Lloyd Morgan, 1852-1936, engelsk djurpsykolog och evolutionsteoretiker, ö.a.] Stalin började nämna medlemmar av politbyrån och andra tjänstemän som borde ingå i kommissionen. Malenkov utsågs till ordförande. Andrej Zjdanov yttrade inte ett ord under hela mötet. Det hela måste ha varit en rätt traumatisk upplevelse för honom.⁵

Den 31 maj återkom Stalin till konflikten mellan Jurij Zjdanov och Lysenko vid politbyråns möte för att diskutera kandidater till Stalinpriset för vetenskap och uppfinning. Vid denna tid var det normalt att Stalin personligen föreslog vilka som skulle tilldelas de högsta utmärkelserna. Vid mötet deltog, förutom medlemmarna av politbyrån, också Sergej Kaftanov (minister för högre utbildning), akademiledamoten Alexander Nesmejanov (ordförande i kommittén för Stalinpriset) och Vjatjeslav Malisjev (vice ordförande i ministerrådet). I sin dagbok, som nyligen hittats i partiarkivet och publicerats i sin helhet, redogjorde Malisjev för mötet:

Innan han gick över till pristagarna tog kamrat Stalin upp att Jurij Zjdanov (son till A.A) hade hållit en föreläsning där han kritiserat Lysenko och där han betonat att han bara gav uttryck för sin personliga uppfattning. Kamrat Stalin sade ett det inte fanns utrymme för personliga åsikter eller uppfattningar i partiet. Endast partiets uppfattningar kunde gälla. Det var Jurij Zjdanovs avsikt att krossa och förgöra Lysenko. Detta var fel. ”Vi får inte glömma”, sade kamrat Stalin, ”att Lysenko är dagens Mitjurin inom agroteknologi ... Lysenko har sina fel och har begått misstag som vetenskapsman och människa, och han måste kontrolleras, men att försöka förgöra Lysenko som vetenskapsman är att spela Zjebrekianerna i händerna.”⁶

Stalins hånfulla kommentar om ”Zjebrekianer” var orättvis. En ångerfull Jurij Zjdanov ursäktade sig för sin svärfar, meddelade att han rådfrågat A R Zjebrek om genetik och fortsatte med att ge denne hela skulden för misstaget. Professor Anton Zjebrek hade lett centralkommitténs avdelning för vetenskap 1946. Han lämnade den posten och blev i stället ordförande för den vitryska vetenskapsakademin. Zjebrek var en framstående genetiker och specialist på urval och han ledde avdelningen för genetik och selektion av växter på Timirjazevs jordbruksakademi. Han hade gjort sig känd för att utveckla en del nya former av polyploid-vete (med dubbla kromosomuppsättningar) som just var på väg att testas angående deras lämplighet i urvalet.

Stalins redaktionella bidrag till Lysenkos rapport

I maj 1948 var Malenkov inte längre sekreterare i centralkommittén. Han hade förlorat sin styrkeposition 1946 efter en utredning av problemen inom den militära flygindustrin – hans ställning i politbyrån plus medlemskapet i den statliga försvarskommittén gav honom det övergripande ansvaret för denna industrigren. Folkkommissarien för flygindustrin, A I Sjatjurin arresterades, medan Malenkov fick en reprimand och gavs i uppdrag att övervaka kommunistpartierna i de centralasiatiska sovjetrepublikerna. Även om han fortsatte att vara vice ordförande i Sovnarkom [ministerrådet] och tillbringade mer tid i Moskva än i Tasjkent hade det inte varit möjligt för honom att upprätta någon som helst kommission om de frågor som gällde biologi utan att först rådfråga den ideologiska avdelningen inom centralkommittén, som förutom att ägna sig åt agitprop också hade avdelningar som sysslade med vetenskap. Andrej Zjdanov var chef för ideologiavdelningen och betraktades som nummer två i partihierarkin efter Stalin. Zjdanov arbetade på egen hand och började också förbereda material för ett partidirektiv om biologi. Hans plan var att direktivet skulle godkännas i slutet av ett möte med ledande vetenskapsmän, biologer och filosofer anordnat av

⁵ *Ibid.*, sid. 10.

⁶ V A Malisjev, ”Dnev mol markoma”, *Vestnik Archiva Prezidenta Rossiiskoi* (1997), sid. 135.

Ideologiavdelningen. Uppdraget att förbereda huvudrapporten vid mötet gick till Sjepilov och Mitten. Rapporten låg klar den 7 juli, redigerades av Zjdanov och sändes över till Stalin. Många år senare hittades en kopia av det ursprungliga dokumentet i partiarkiven. Det hade rubriken ”Om läget i sovjetisk biologi” och hade också skickats över till andra medlemmar av politbyrå. Ett resolutionsutkast togs också fram för centralkommittén.

Stalin skulle emellertid motsätta sig att diskussionerna begränsades till en inre cirkel i partiet. Han beslutade att alla former av rapport om läget inom biologin måste göras av Lysenko själv och inte av Sjepilov eller Mitten, och att det skulle ske vid en vetenskaplig konferens och inte på en parti-sammankomst. Det centralkommittémöte som Zjdanov planerat skulle ha försett Lysenko med rätt starka kort mot sina kritiker, men om han dessutom fick läsa upp sin egen rapport inför en publik av vetenskapsmän vid den kommande konferensen inom VASChNIL, en rapport som också öppet hade Stalins godkännande, skulle det placera honom på en piedestal och mer eller mindre göra honom till diktator över sovjetisk vetenskap.

Vid denna tid var Stalin övertygad om att varje vetenskapsbransch, i likhet med varje ekonomisk sektor, måste ha en ledande auktoritet. Uppenbarligen räknade han med att Lysenko, om han gavs speciella befogenheter, skulle kunna åstadkomma samma sorts framgång för sovjetisk biologi och jordbruk som Kurtjatov gjort för sovjetisk fysik och fått den upp på internationell nivå. Stalin tog själv på sig att organisera det möte inom VASChNIL där Lysenkos rapport skulle diskuteras. Därmed hade frågan om genetik oväntat fått högsta politiska betydelse. Stalin var också i färd med att avlägsna Zjdanov från positionen som övergripande ledare för den skapande intelligentian. Före kriget hade Stalin personligen kontrollerat allt på kulturens område: litteratur, vetenskap och konst. Han hade alltid siktat på att både vara en intellektuell ledare och partiboss, även om han under kriget fått fokusera på de militära frågorna. Under den tiden var det Zjdanov som sakta men säkert fick kontroll över allt på kulturens område och denne var till och med mer konservativ och dogmatisk än Stalin själv.

I flera år behöll Lysenko sin rapport med Stalins handskrivna korrigeringar på sitt kontor för att någon gång visa den för sina gäster. Efter Stalins död skickade Lysenko den ursprungliga texten till partiarkiven och behöll bara en kopia för egen del. 1991-93 hittade två forskare från Institutet för historia och Institutet för naturvetenskapens och teknologins historia, V Jesakov och K O Rossijanov, det ursprungliga dokumentet i arkiven och publicerade en analys av det Stalin hade skrivit.⁷ Det bör observeras att Stalin gjort en bra insats som redaktör. Han hade förbättrat Lysenkos text, modifierat dess gälla ton och dämpat den anti-västliga inställningen. Han hade också strukit den falska motsättningen mellan sovjetisk och västlig vetenskap. Samtidigt hade han ändå gett sitt fulla godkännande åt Lysenkos uppslutning bakom Lamarcks teorier.

Stalin hade strukit ordet ”sovjetisk” i titeln på rapporten. Han ansåg ”Om läget inom biologisk vetenskap” vara ett mer korrekt sätt att uttrycka vad det handlade om. Alla de 49 sidorna hade utsatts för en noggrann granskning. Han hade strukit den andra delen i rapporten, ”Den borgerliga biologins falska grund”, där Lysenko gjort gällande att ”all vetenskap baseras på klass”. Stalin hade kommenterat: ”Ha, ha, ha ... och matematiken? och Darwin?”. I en avdelning där Lysenko kritiserat T H Morgan och W L Johannsen hade Stalin i marginalen noterat: ”Och Weissman då?” Lysenko och hans medarbetare hade då genast tillfogat tolv stycken till rapporten där de angrep Weissman.

Överallt hade Stalin strukit begreppet ”borgerlig”. Exempelvis hade ”borgerlig världsåskådning” ändrats till ”idealistisk världsåskådning” och i stället för ”borgerlig genetik” stod det ”reaktionär genetik”. I en annan avdelning hade Stalin lagt till ett helt stycke, där det framgick att han höll fast vid sina Lamarckianska övertygelser från ungdomsåren, som bl a uttrycktes i hans artikel från 1906 ”Anarkism eller socialism”. Där Lysenko betonat den absolut vetenskapliga sanningen i Lamarcks

⁷ ”Iz istorii borby s lysenkovsjtjinoi”, sid. 120-21; K O Rossijanov, ”Stalin kak redactor Lysenko”, *Voprosy filosofii*, N° 2 (1993), sid. 56-59.

teori om att förvärvade egenskaper kunde ärvas tillfogade Stalin en mening: ”Det går inte att förneka att i den allt hetsigare debatten under 1900-talets första 25 år mellan Weissmanister och Lamarckianer stod de senare närmare sanningen, då de försvarade vetenskapens intressen medan Weissmanisterna övergav vetenskapen och fastnade i mysticism.”

Stalins ändringar och tillägg innebar ett klart avsteg från den doktrin som dominerat all debatt under 1920- och 1930-talet – att vetenskapen hade en klassmässig grund. Han hade helt klart påverkats av de enorma framstegen inom atomfysik i USA och Storbritannien som lett till skapandet av atombomben. I slutet av kriget hade Stalin börjat insett framsteg inom vetenskap och teknologi mindre handlade om ideologi än om att förse vetenskapsmännen med omfattande materiellt stöd. Alla insåg inte betydelsen av Stalins tal på Bolsjojteatern den 9 februari 1946 med väljare från Stalins valdistrikt i Moskva i samband med valet till Högsta sovjet. Då sade han, ”Jag är säker på att om vi ger våra vetenskapsmän den hjälp de behöver, kommer de snart att hinna ifatt och till och med överträffa de vetenskapliga landvinningarna utomlands.”⁸ Det var inte bara en innehållslös deklARATION. I mars 1946 hade den nationella budgeten för vetenskap tredubblats och vetenskapsmännens löner höjts avsevärt.

Men trots att han avvisade vetenskapens klassmässiga grund, inklusive när det gällde naturvetenskap, förekom ännu inget erkännande av någon ”internationell vetenskaplig gemenskap”. Vetenskapliga teorier och strömningar indelades fortfarande i ”materialistiska” och ”idealistiska” kategorier. ”Sovjetisk vetenskap” kom att innebära ”fosterlandets vetenskap” i syfte att framhålla kontinuiteten mellan Sovjetepoken och det förrevolutionära Ryssland. ”Anti-patriotisk” blev nu, i likhet med ”anti-sovjetisk”, ett skällsord. Alla som anklagades för ”anti-patriotiskt” agerande kunde räkna med hård kritik och bestraffning. Sovjetiska vetenskapsmän var också strängt förbjudna att utomlands publicera vad de kommit fram till.

Malenkov, Zjdanov och Lysenko

Till skillnad från Malenkov var Andrej Zjdanov inte bara en *apparatjik* inom partiet. Fram till 1934 hade han varit partichef i Nizjnij Novgorod. Efter mordet på Kirov utnämnde Stalin honom till partiledare i Leningrad, där han organiserade terrorkampanjerna 1935-36. Den oerhörda styrka Leningradborna gett prov på under nästan tre år av tysk blockad skulle efter kriget förstärka stadens speciella symboliska betydelse som ”Revolutionens vagg”. Zjdanov hade varit kvar i Leningrad under hela kriget. 1945 omplacerades han till Moskva, där han utnämndes till sekreterare i centralkommittén, varefter det bar raka vägen upp i högsta toppen av partihierarkin med bara Stalin över sig. Alla ideologiska avdelningar inom centralkommittén hamnade under hans kontroll – tidigare i sin karriär hade han övervakat både Författarförbundet och andra kulturella organisationer – och i hans uppdrag ingick också att sköta ett antal internationella frågor, bl a utvecklingen i de områden som Sovjetarmén ockuperat.

Fram till 1946 ansvarade Malenkov för så gott som alla interna partiaffärer. För regeringsärendena förlitade sig Stalin främst på Molotov. När olika tjänstemän eller kommissariat skickade viktiga handlingar till Stalin för information eller godkännande gick kopior även till Malenkov och Molotov. Därmed var det i realiteten detta triumvirat som styrde landet. Om Stalin var ledig, sjuk eller alltför upptagen av andra frågor fick Molotov underteckna resolutionerna i Sovnarkom eller GKO, medan det var Malenkov som undertecknade centralkommitténs resolutioner. I slutet av 1945 blev också Beria vice ordförande i Sovnarkom och fick ett nytt kontor i Kreml. Hans uppdrag inom Sovnarkom begränsades emellertid till två avgörande frågor: atomvapen och raketer. Berias makt över NKVD och NKGB (som blev ministerier 1946) berodde på hans ställning i politbyrån. Under kriget ägnade sig Molotov mest åt diplomati, medan den högste överbefälhavaren, Stalin, ledde militära operationer både på väst- och östfronten. Vad beträffar inrikes- och partifrågor var Beria och Malenkov de viktigaste personerna på ledande nivå. Chrusjtjovs roll var begränsad till Ukraina.

⁸ *Pravda*, 10 februari 1946.

När Zjdanov kom till Moskva 1946 tog han energiskt itu med de ideologiska frågorna. Han vidtog en rad ytterst konservativa åtgärder, som senare skulle bli kända som *Zjdanovsjtjina*. Censuren skärptes och en kampanj i syfte att få slut på "fjäskandet för Väst" gjorde att vetenskapsmännen inte längre hade tillgång till de flesta västliga tidskrifterna och traditionen att översätta vissa vetenskapliga sovjetiska tidskrifter till engelska upphörde. "Hedersdomstolar" infördes, en ganska originell innovation, där vetenskapsmän ställdes inför rätta anklagade för anti-patriotiskt agerande (t ex fallen med Kljujeva och Roskin, biologer som arbetade med cancermedicin), författare kritiserades för att ha "vanställt sovjetisk verklighet" (Zosjtjenko och Achmatova), medan Sjostakovitj och Prokofjev kritiserades för att komponera "formalistiska" verk, som var "obegripliga" för vanligt folk. Stalin var helt för dessa kampanjer – de ingick samtliga i det nya kalla kriget med Väst. Allmänheten skulle däremot förknippa strömmen av hårdare ideologiska åtgärder med Zjdanov och inte med Stalin. Men trots alla sina anti-västliga projekt var Zjdanov aldrig någon beundrare av Lysenko. Han såg den genetiska kontroversen mer som en praktisk än som en ideologisk fråga. Det sovjetiska jordbruket befann sig i kris efter kriget, men Lysenkos löften om nya framgångar på området och högproduktiva nya arter ledde aldrig någonstans.

Att Malenkov oväntat hamnade i onåd och fick lämna sekretariatet i maj 1946 skulle stärka Zjdanovs ställning avsevärt. Samtidigt lyftes "Leningradkadreerna" upp på allra högsta nivå inom ledningen: Nikolaj Voznesenskij blev invald i politbyrån 1947, Alexei Kosygin 1948 och Alexei Kuznetsov utnämndes till sekreterare i centralkommittén med ansvar för MVD och MGB. En förändring i ledningen av MGB skedde också. Berias lojala adept Vsevolod Merkulov ersattes med Viktor Abakumov, som från och med nu skulle vara direkt underställd Stalin. Zjdanov blev chef för centralkommitténs sekretariat och alla papper från olika ministerier som tidigare skickats till Stalin och Malenkov skickades nu till Stalin och Zjdanov.

Med plats i politbyrån och kontor i Kreml hade också Beria blivit allt mäktigare. I stället för ett triumvirat var det nu fyra män som styrde landet: Stalin, Molotov, Beria och Zjdanov, och av dessa fyra hade Zjdanov huvudrollen i partiangelägenheter och, framför allt, vad gällde kaderfrågor. Men när Jurij Zjdanovs oväntade initiativ ledde till en konflikt mellan Andrej Zjdanov och Lysenko, gav det Malenkov och Beria tillfälle att börja smida ränker mot Zjdanov och hela "Leningradgruppen". Det handlade inte bara om den vanliga rivaliteten mellan grupper som försökte skaffa sig fördelar hos Stalin. Stalins hälsa hade börjat visa klara tecken på att försämrats och maktkampen om vad som skulle komma efteråt hade redan börjat. Deltagarna i konflikten om genetik noterade Stalins ilska över "Morganisternas" försök att underminera de dominerande "Lamarckianerna", men de lyckades inte förstå hur det kom sig att han tycktes mer engagerad av den frågan än den Berlinkris som utbrutit och som hotade att föra Sovjetunionen och Nato till randen av kriget. De insåg kort och gott inte att Stalin själv var en totalt hängiven Lamarckian, att han var fascinerad av tanken på att det skulle vara möjligt att "ändra karaktären på växter" och ägnade alltmer tid åt denna sin enda hobby.

När Stalin bestämde att Lysenko skulle vara huvudtalare på mötet om genetik förstod Zjdanov att han hade förlorat. Enligt Sjepilov började det i mitten av juli florera "rykten om att A A Zjdanov skulle 'omplaceras' och att Malenkov skulle återfå ledningen för sekretariatet. Alla som hade någon fingertoppskänsla för sådana frågor förstod att Beria och Malenkov använt sig av 'Lysenkoaffären' för att göra sig av med Zjdanov."⁹

VASChNIL-konferensen ägde rum i Moskva mellan den 31 juli och 7 augusti 1948. Lysenko tillkännagav att hans artikel godkänts av centralkommittén. Alla spänningar under de föregående veckorna hade haft en olycklig inverkan på Zjdanovs hälsa. Han lämnade Moskva för att få behandling, men avresan skedde inte alldeles frivilligt. Sjepilov skriver: "En solig morgon ringde Andrej Alexandrovitj till mig och sade: 'Jag har blivit tillsagd att jag behöver läkarvård och vila. Jag kommer inte att vara långt ifrån Moskva, i Valdaj. De säger att det är bättre luft där ... Jag tror inte

⁹ Sjepilov, "Vospominanija", sid. 10.

jag kommer att vara borta särskilt länge.”¹⁰ Medan Zjdanov vilade upp sig på centralkommitténs sanatorium i Valdaj blev Malenkov åter utnämnd till sekreterare i centralkommittén och närmast underställd Stalin. Alla viktiga rapporter som fordrade centralkommitténs insatser skickades nu till Malenkov och inte till Zjdanov.

Den 28 augusti 1948 flög en hjärtspecialist, Lydia Timasjuk, från sjukhuset i Kreml, till Valdai sedan Zjdanov drabbats av en hjärtattack. Hon beställde omedelbart ett EKG och konstaterade en hjärtattack nära vänstra hjärtkammaren. Av skäl som fortfarande är förbryllande vägrade chefläkarna på sjukhuset i Kreml, professorerna Vladimir Vinogradov, Pjotr Jegorov och Gavrijl Majorov, att godta denna diagnos och skrev i stället i sina noteringar om fallet: ”funktionell sjukdom på grund av förkalkning”. Zjdanov beordrades därför inte att vara sängliggande. Den 29 augusti skickade Timasjuk ett brådskande meddelande till general Nikolaj Vlasik, chef för Stalins personliga livvakt (och även för direktoratet för MGB:s vaktstyrka). Hon hävdade att läkarna, och Majorov som ansvarade för behandlingen, hade underskattat allvaret i Zjdanovs tillstånd och lät honom vara uppe, promenera i parken, gå på bio och att allt detta skulle få ödesdigra konsekvenser.¹¹ Timasjuks reaktion vidarebefordrades till major A M Belov, chef för Zjdanovs livvakter, den 29 augusti. Men samma dag fick Zjdanov en ny hjärtattack och inom 48 timmar var han död.

Mycket är fortfarande oklart om hela denna historia, som fyra år senare skulle bli startpunkten för den beryktade ”Läkarkomplotten”. Enligt en version visade general Vlasik omedelbart Timasjuks meddelande för Stalin. Enligt en annan blev Vlasik 1952 avskedad och därefter arresterad för att ha hemlighållit Timasjuks brev och i stället felaktigt skickat det till chefen för Kremlsjukhuset, professor Jegorov. Den andra versionen kan vara mer med sanningen överensstämmande med tanke på att Timasjuk blev avskedad och att hon fortsatte att vända sig i brev till olika myndigheter, även om det fanns andra skäl för att avskeda Vlasik, som tidigare nämnts. I augusti var huvudfigurerna i denna speciella ”läkarkomplotten” ryssar: Vinogradov, Jegorov, Majorov och Vladimir Vasilenko. Men på något mystiskt vis skulle hela affären flera år senare omvandlas till en ”sionistisk komplotten”, som Stalin planerade att använda sig av för att avsätta Malenkov och Beria. Som framgår av de personalförändringar som skedde på nittonde partikongressen hade Stalin bestämt sig för att hans efterträdare skulle tillhöra en yngre generation.

Stalin som Lamarckian: förändra naturen

I många artiklar om Lysenko i Sovjet och i Väst har det antytts att han skulle ha förfogat över speciella psykologiska och hypnotiska krafter, ungefär som Rasputin, och att detta förklarade hur han kunde påtvinga sovjetledarna, först Stalin och sedan Chrusjtjov, sina fullständigt grundlösa, ofta galna teorier. I själva verket besatt Lysenko inga Rasputinliknande egenskaper. Det handlade inte om att Lysenko prackade sina bisarra idéer på landets ledare och på något sätt lyckades övertyga dem om tyngden i sina argument. Tvärtom var det han som blev insnärjd i ett spel som gick ut på att behaga ledarna, hitta på pseudovetenskapliga bevis (ofta genom att förfalska de resultat han själv uppnått i sina experiment), för att bekräfta de absurda idéer de själva stod för. Stalin var en övertygad Lamarckian, medan det i Chrusjtjovs fall mer handlade om impulsivitet. I vilket fall som helst hade Lamarckianska teorier en naturlig lockelse för bolsjevikerna, utifrån deras övertygelse att allt gick att förändra under de rätta omständigheterna. Även Lenin, som skrev att vilken arbetare som helst kunde styra staten, skulle kunna kallas en Lamarckian i samhällsfrågor.

Alla minns vi att Chrusjtjov trodde att det gick att odla majs i närheten av Archangelsk och Leningrad och att han rent av hoppades att det skulle vara möjligt att ”anpassa” det till Uralbergen och Sibirien. Men historien om bakgrunden till den debatt om genetik, som ledde fram till konferensen 1948 är så gott som okänd. Den ursprungliga konflikten mellan urvalsgenetikerna, under ledning av akademiledamoten Nikolaj Vavilov och den unge Lysenko och hans lilla grupp av anhängare, började 1931 med ett svar på en löjeväckande parti- och regeringsresolution ”Om urval

¹⁰ *Ibid.*, sid. 11.

¹¹ ”Tsel byla spasti zjizn bolnovo. Prisma Lidii Timasjuk”, *Istotjnik*, N° 1 (1997), sid. 3-16.

och frötillväxt”. Enligt denna resolution skulle hela raden av lågproducerande grödor inom två år ersättas med högproducerande varianter över hela landet.¹² Stalins ”revolution uppifrån”, kollektiviseringen, ledde inte precis till någon förbättring av sovjetiskt jordbruk i början av 1930-talet. Tvärtom stod de flesta områden på landsbygden inför hotet om hungersnöd och hungersnöden kom också mycket riktigt att förhärja de södra regionerna av landet 1932-33. Det var denna situation som tvingade Stalin att komma med omöjliga krav på jordbruksvetenskapen. Resolutionen om urval och frötillväxt krävde skapande av nya vetesorter, som kunde ersätta råg i landets norra och östra delar. De södra regionerna skulle satsa på nya potatissorter. Tidsgränsen för att åstadkomma de nya sorterna sänktes från 10-12 år till fyra eller fem. Förhoppningen var att sovjetiskt vete inom denna kortare tidsrymd skulle omvandlas till en högproduktiv variant med hög proteinhalt, motståndskraftig mot kyla, torka, sjukdomar och mjöldagg.

Nikolaj Vavilov och majoriteten av genetikerna betraktade dessa helt orealiserbara mål som orimliga. Men Lysenko och hans fortfarande lika begränsade grupp av anhängare kom med försäkringar om att det var möjligt. Det var precis vid den tidpunkten som Lysenkos frikostiga löften i samband med olika möten med ”chockarbetare” på kollektivjordbruk fångade Stalins intresse. När det sedan inte gick att uppfylla löften skyllde Lysenko och hans vänner misslyckandet på bristande samarbetsvilja från anhängare till ”borgerlig” genetik. Många av de framstående vetenskapsmän som trädde fram och kritiserade Lysenko på 1930-talet arresterades 1937-39 och gick under i arbetsläger och fängelser, bl a akademiledamöterna Meister, Muralov och Tulajkov, professorerna Levitskij, Karpetjenko, Govorov och Kovalev, plus en rad andra. Och 1940 blev till sist även akademiledamoten Nikolaj Vavilov arresterad.

Ända till slutet av sitt liv fortsatte Stalin att tro att modifieringar och ”mirakelsorter” av det ena eller andra slaget skulle kunna lösa problemen i det sovjetiska jordbruket. 1946 fick han knippen av en speciell sorts vete i gåva från Georgien. Denna speciella vetesort, som varit känd redan i det forntida Egypten, producerade stora ax och ett större antal vetekorn än normalt. Det gick emellertid bara att så i bördig jord och inte alls lika tätt, samtidigt som det också producerade ett överskott på blad (för många blad innebar mindre säd), vilket ytterst ledde till att skörden inte förde med sig några förbättringar. Och om detta vete sedan såddes på normalt sätt blev resultaten heller inte de önskvärda. Det ledde till låg proteinhalt och dålig motståndskraft mot sjukdomar. Det gick heller inte att göra bröd av mjölet – glutenhalten var för låg. Men Stalin var ändå imponerad av storleken på axen och han bestämde sig för att ge Lysenko i uppdrag att fortsätta experimentera.

Den 30 december 1946 kallade Stalin Lysenko till Kreml och efter ett kort samtal gav han honom en säck vetekorn och några utvalda sorter och bad honom försöka med dem. Lysenko fick genast många fler säckar från Georgien och kunde på våren 1947 beså ett experimentområde med emmer-vete/tvåkornsvete. Strax därpå, långt före skörden, började Lysenko i tidningar och tidskrifter att förkunna de osedvanliga fördelarna med emmervete och han framhöll särskilt att kamrat Stalin var personligen engagerad i odlingarna. Det var också ett sätt hålla Stalin informerad om arbetet. Den 27 oktober skickade Lysenko emellertid en detaljerad rapport till Stalin om resultaten av skörden, som dessvärre inte varit någon framgång. Det emmervete som Lysenko döpt till ”cahetiskt vete” (efter det distrikt i Georgien där det odlades) hade bara gett 500 kilo per hektar på experimentåkern i det institut i Odessa som specialiserat sig på urval, något som var två gånger sämre än genomsnittet för regionen. I Omskregionen blev hela skörden förstörd av frosten. På Lysenkos egen experimentbas i Moskvaregionen varierade skörden starkt, från 400 till 3 000 kilo per hektar. Stalin sände ett snabbt svar till Lysenko. Hans brev visade att han kunde en del om jordbruksteknologiska frågor, men inte det minsta om urval och förädling:

”Käre Trofim Denisovitj,

Det är mycket bra att ni slutligen ägnat frågan om emmervete nödvändig uppmärksamhet. Otvivelaktigt är det så att, om vi vill se en rejäl ökning av veteskörden, emmervete är av största intresse, eftersom det har

¹² *Pravda*, 3 augusti 1931.

en stor potential att uppfylla detta mål.

Det är synd att ni inte försökt odla detta vete i en omgivning som är ”passande” för denna vetesort, utan i stället där det passade er, mannen bakom försöket. Detta vete är en sydlig variant, det behöver en viss mängd solsken och tillförsel av fukt. Om de förutsättningarna inte finns blir det svårt att uppnå den fulla potentialen hos detta vete. I ert ställe skulle jag inte ha satt igång experiment med emmervete i Odessa-distriktet (för torrt!) eller i närheten av Moskva (för lite solsken!), utan till exempel nära Kiev eller i västra Ukraina, där det är tillräckligt med sol och fuktigheten garanterad. Ändå lyckönskar jag er till ert försök i distrikten utanför Moskva. Ni kan räkna med regeringens stöd för ert projekt.

Jag välkomnar också försöket med korsning av vete. Det är förvisso en mycket lovande idé. Det kan inte råda något tvivel om att utsikterna inte är särskilt goda för nuvarande vetesorter och korsningar kan vara till en del nytta.

Vi kommer snart att kunna samtala i Moskva om växter som innehåller gummi och att så vintervete.

Beträffande den teoretiska situationen inom biologin anser jag Mitjurins hållning vara den enda vetenskapligt riktiga. Weissmanisterna och deras anhängare, som förnekar att förvärvade egenskaper kan ärvas, förtjänar inte ens att diskuteras. Framtiden tillhör Mitjurin.

Bästa hälsningar, J Stalin

31.X.47¹³

Lysenko använde detta brev till det yttersta och gjorde anspråk på en nära relation till Stalin, som i verkligheten inte existerade. De båda träffades aldrig, utom i officiella sammanhang. Lysenko blev heller aldrig inbjuden till Stalins datja. Men det faktum att Stalin var en så uttalad Lamarckian var huvudorsaken till Lysenkos okränkbarhet. 1948 gjordes en mer omfattande sådd av emmervete, men den här gången fanns inga rapporter om det i tidningarna, eftersom det inte blev framgångsrikt. I själva verket var försöken att introducera denna vetesort i sovjetiskt jordbruk ett fullständigt misslyckande.

Efter att ha gett Lysenko några ytterst förnuftiga råd om regioner som kunde vara mer gästvänliga mot emmervetet blev Stalin plötsligt upphetsad över möjligheterna att använda denna vetesort för att förbättra efterkrigstidens fortfarande magra skördar på kollektivjordbruk och statliga jordbruk. Den 25 november skickade han, via sitt eget kontor, kopior av Lysenkos rapport om emmervete till alla medlemmar av politbyrån, sekreterarna i centralkommittén och vissa högre tjänstemän med ett åtföljande brev, där det meddelades att de frågor Lysenko tagit upp skulle diskuteras av politbyrån. Originalen till detta brev, stämplat ”strängt hemligt” och ”att återlämnas till centralkommitténs specialavdelning”, påträffades av Jurij Vavilov i Stalinfonden i presidentarkivet när han sökte efter dokument som kunde kasta ljus över arresteringen av hans far 1940.

Lysenko lovade Stalin att det skulle bli skördar av emmervete på 10 000 kilo per hektar 1948 och att 100 000 hektar skulle besås 1951. Naturligtvis visade det sig att inget av dessa löften gick att infria. Men Stalins stora entusiasm för emmervete borde inte ha förvånat det relativt ringa antal personer i hans inre krets, som kände till hans iver för nya arter och varianter inom sovjetiskt växtliv, växter som normalt bara stod att finna i sydligare klimat. Kring Stalins datjor i närheten av Moskva och söderut fanns alltid stora växthus som alltid låg så att han kunde gå in i dem direkt från sitt hus, dag som natt. I hans stab ingick alltid trädgårdsmästare. Stalin älskade att ha exotiska växter i sina växthus och att beskära buskar och växter var enda sättet han fick lite fysisk motion på. 1946 var han speciellt förtjust i citroner. Molotov skrev om detta med en viss ironi i sina memoarer:

Ett särskilt växthus för citronträd byggdes på hans datja. Ett stort ... Och som han larvade på där ... även om jag aldrig såg det. Och från alla hördes, oh! ah! Och jag – jag kan ärligt säga det kom färre oh! och ah! från mitt håll än från de andra, det jag verkligen tänkte var – åt helvete med det! Ett citronträd i Moskva!

Vad skulle det tjäna till, vad var det som var så intressant, jag hade ingen aning. Som om han höll på med någon sorts experiment. Men om så var fallet borde han först och främst ha haft klart för sig vad han höll på med.

¹³ Ju. Vavilov, ”Avgust 1948. Predystorija”, *Tjelovek*, N° 4 (1998).

Akaky Mgeladze, f d förste sekreterare i centralkommittén i Georgien berättade för mig om dessa citronträd. Stalin hade bjudit in honom till sin datja, skar av en bit citron och gav den till honom. ”En bra citron?” ”Bra, kamrat Stalin”. Jag odlade de ju själv.

De vandrade omkring, småpratade. Så skar Stalin av en bit till. ’Ni måste pröva’. Och så var han tvungen att äta den, berömma den. ”Jag har odlat den själv. Och var? I Moskva!”, sade Stalin. De gick en stund till och så gav han honom en bit till. ’Titta på den, de växer till och med i Moskva!’¹⁴

Efter att ha träffat Mgeladze tvingade Stalin georgierna att odla mer citroner. I den republiken gick det att odla citronträd på kusten i söder. Stalin insisterade också på att det skulle odlas citronträd på Krim, där de dessvärre förstördes av vinterfrost. Därefter planterade man citronträd i diken och täckte över dem på vintern. Försöket att få citroner att växa i det ryska klimatet var således inte särskilt framgångsrikt.

Den kände författaren Pjotr Pavlenko, som bodde i Jalta, blev inbjuden av Stalin så fort denne var på Krim. I sin roman *Lycka*, som utkom 1947, återgav han en dialog mellan Stalin och en trädgårdsmästare. Samtalet var inte helt påhittat då det avspeglade åsikter som Stalin gett uttryck för vid olika tillfällen. Romanen utspelas på Krim vintern 1945 då Stalin kom dit för att träffa de allierade på Jaltakonferensen. En av romanens hjältar, den f d frontsoldaten Voropajev fick en inbjudan att besöka Stalin:

Iförd en ljus vårtunika och uniformsmössa stod Stalin bredvid den gamle trädgårdsarbetaren nära vinrankorna. Efter att ha kastat en blick på Voropajev fortsatte han att visa trädgårdsmästaren något som helt uppenbart var av betydande intresse för båda två.

”Fortsätt med den här metoden, var inte rädd”, sade Stalin. ”Jag har provat den själv, du kommer inte att bli besviken”.

Men trädgårdsmästaren var generad samtidigt som han tittade på Stalin med ett barns beundrande inställning och gjorde en tafatt gest: ”Det känns lite farligt att gå emot vetenskapen, Josef Vissarionovitj. På tsarens tid kom det hit en del specialister, men de var försiktiga.”

”De kunde inte göra något annat”, replikerade Stalin. ”Under tsaren hölls folket i okunnighet, det har inget att göra med oss idag. Nu är tiden inne för djärva experiment! Vi behöver vindruvor och citroner på andra platser än här.”

”Klimatet, Josef Vissarionovitj, sätter gränser! Ni och jag är från södern, men vi finner oss också ganska väl till rätta i norr.” Stalin tystnade och tog några steg fram mot Voropajev.

”Här har vi en trädgårdsmästare, han har arbetat i 45 år och är rädd för vetenskapen. Det här kommer inte att fungera, säger han, och inte det där heller. På Pusjkins tid tog de med sig auberginer från Odessa till Grekland bara för skojs skull och för bara 15 år sedan började vi odla tomater i Murmansk. Man sa till oss att det inte gick att odla bomull i Kuban eller Ukraina, men nu går det. Det handlar om att vilja någonting oerhört mycket och sedan se till att få det gjort.”¹⁵

Stalin införde ett antal innovationer inom jordbruket, en del mer framgångsrika än andra. Försök gjordes att odla bomull i Ukraina och norra Kaukasus på 1930-talet, men detta hade senare upphört. Mer framgångsrikt var att börja odla te i Georgien, Azerbaidjan och Krasnodar-regionen. Sovjetunionen kunde därför minska beroendet av importerat te. Det visade sig att det gick att odla jordnötter i de södra delarna av Ukraina. Australiska eukalyptusträd, som klarade av avrinningen i den träskartade marken, planterades på Svarta havs-kusten i Kaukasus. Men Stalins omtalade projekt att bygga den stora turkmeniska kanalen genom öknen i hopp om att göra Turkmenistan till en trakt där det gick att odla olivträd lyckades inte. Arbetet på att bygga kanalen inleddes 1949, men den var fortfarande inte färdig när Stalin dog. Hela projektet avblåstes i april 1953. Ett annat av Stalins mål var att få ett slut på Sovjetunionens beroende av importerat naturgummi, men försöket att odla vildgummiträd (*koksagyz*) slutade i ett misslyckande. När Stalins datjakomplex nära sjön Ritsa uppfördes speciellt för honom 1949 byggdes också stora växthus, där han försökte odla kakao och kaffe.

¹⁴ *Sto sork besked s Molotovyn. Iz dnevnik F Tjuyeva* (Moskva: Terra, 1991), sid. 252.

¹⁵ P Pavlenko, *Schastje* (Moskva: Sovetsky pisatel, 1947), sid. 164-65.

”Stalinplanen för omvandling av naturen” tillkännagavs i oktober 1948 utan några förberedande diskussioner och var kanske det mest storslagna av alla hans jordbruksprojekt. Trettioårsplanen talade om skogsbälten längs ett vidsträckt område i landets södra delar, vilka skulle hålla nere och tämja de torra vindarna från stäpperna i Kazachstan och de centralasiatiska öknarna. Skogarna skulle skydda åkrarna. Vidare skulle det finnas sju ”statliga” skogsbälten, vart och ett tusentals kilometer långt från norr till söder över de torra stäpperna kring Volgabäckenet. Stalins tro på att ek eller andra lövträd från de ryska skogarna kunde fås att blomstra på de torra stäpperna kring Volga eller i de salthaltiga, halvtorra områdena nära Kaspiska havet var inte grundad på några fakta från tidigare försök, utan bara på förhoppningen att nya träd och växter skulle anpassa sig till den nya miljön om man utgick från frön från torra förhållanden och inte från små växter. En speciell statlig styrelse tillsattes med omfattande resurser till sitt förfogande för att genomföra detta projekt. Efter Stalins död upphörde försöken att plantera träd på stäppen. 1948, då landets jordbruk ännu inte hade återhämtat sig från kriget, och det nästan inte fanns några unga, friska män på landsbygden var det helt enkelt absurt med storslagna projekt där resultaten inte skulle bli skönjbara på 25-30 år, som den turkmeniska kanalen eller skogsbältena.

Stalin, Lysenko och Sergej Vavilov

Den klassiska genetiken hade undertryckts 1939. När Nikolaj Vavilov, chef för två institut (växtförädling och genetik) arresterades i augusti 1940 var han ett av de sista offren. Det hade inte rått någon brist på kritik och fördömanden av honom, men för ett tag tilläts han överleva på grund av sitt internationella anseende. Arresteringen av honom måste godkännas på allra högsta nivå. Enligt nyligen frisläppta dokument hade politbyrån två gånger diskuterat kritiken av Vavilov men utan att fatta något beslut. 1940 höll den stora terrorvägen på att vika undan och det fanns hopp om att faran var över och att stormen hade dragit förbi. Men när kriget svepte fram över Europa blev det faktum att någon enstaka vetenskapsman hyllats utomlands av mindre betydelse.

Komplicerade arrangemang gjordes inför arresteringen. Han skickades på en officiell resa till västra Ukraina, som tillfallit Sovjetunionen genom Molotov-Ribbentrop-pakten och själva arresteringen skedde ute i naturen, nästan helt utan vittnen. På 1930-talet var det bara vanligt folk som fick uppleva knackningarna på dörren mitt i natten. För de som var kända, som generaler och marskalkar, skedde arresteringarna enligt noggrant uppgjorda scenarion i syfte att skapa inslag av överrumpling och undvika uppmärksamhet eller rent av motstånd. Det finns dokument i utredningen om Vavilov som visar hur omsorgsfullt planerad arresteringen var. Den 18 juli undertecknade jordbrukskommissarien en order om att Vavilov skulle skickas till västra Ukraina för att samla in exemplar av växter som odlats där. Så fort han lämnat Leningrad den 22 juli skickade Beria ett brev till Molotov med begäran om att denne i egenskap av ordförande för Sovnarkom skulle ge tillstånd att arrestera Vavilov. Varken Stalin eller Lysenko skrev på någon av de erforderliga handlingarna, scenariot var uttänkt för att dölja deras inblandning.

Utomlands lade man knappt märke till arresteringen och först 1944 började Storbritannien och USA ställa några frågor. 1945 hade antalet förfrågningar om Vavilovs öde ökat. Ett stort antal brev skickades till vetenskapsakademin, bl a en officiell framställan av Royal Society of Great Britain – där hade man invalt Vavilov som medlem, precis samtidigt som han höll på att svälta ihjäl i fängelset i Saratov. I juni 1945 firade vetenskapsakademin 220-årsdagen av sitt grundande och över 100 utländska vetenskapsmän hade inbjudits. Det var först då som Vavilovs vänner utomlands insåg vad som hänt honom. Hans yngre bror, akademiledamoten Sergej Vavilov, fysiker som också hade internationellt anseende inom sitt område, fluorescence och ljusoptik, var närvarande vid jubileumsfirandet. Lysenko deltog inte. Akademiens ordförande, den åldrade botanikern Vladimir Komarov, var tvungen att lämna sin post och val av ny ordförande skulle ske den 17 juli. När Sergej Vavilov utsågs hälsades det med entusiasm inom det vetenskapliga samfundet och uppfattades som ett tecken på att förföljelser och repression nått ett slut inom genetiken. Valet av Vavilov till den högsta vetenskapliga posten i landet var ett allvarligt slag mot Lysenko, vars inflytande inom akademien redan höll på att reduceras. Hans motståndare inom akademien och universitetsvärlden

inledde nu en långtgående diskussion, som orsakade uppståndelse på flera jordbruksinstitut. Jurij Zjdanovs tal i april 1948 var därför bara en del av en debatt, som började hota existensen för hela den skola som utgick från "Mitjurinbiologin".

Botanikern och genetikern Nikolaj Vavilov var ett av offren för Lysenkoismen. Han arresterades 1940 och dömdes året därpå till döden. Straffet omvandlades till 20 års frihetsberövande, men han svalt ihjäl i ett sibiriskt arbetsläger 26 januari 1943

Det bör påpekas att valet av Sergej Vavilov till ordförande för akademien med all säkerhet inte innebär att genetik blivit en legitim disciplin eller att repressionen i allmänhet var över. Alla förstod att det slutgiltiga beslutet legat på Stalins bord, vilket bekräftats av nyligen publicerat arkivmaterial.¹⁶ Genom att välja Sergej Vavilov från den lista på 22 kandidater som skickats till Kreml den 7 juli (med dokumentation om var och en som NKGB ombesörjt) ville Stalin framför allt ge intryck av att han inte haft något att göra med arresteringen av den äldre brodern Vavilov. Bara helt nyligen hade han blivit medveten om den verkliga omfattningen av den avlidne vetenskapsmannens internationella anseende och han hade nu bestämt sig för att avleda all kritik för hela affären. NKGB:s "referenser" om Sergej Vavilov hade varit skäl nog för Stalin att säga nej till honom, bortsett från att hans bror arresterats och dött i fängelse. Vavilovs "politiska lojalitet" intygades dock samt hans enorma vetenskapliga auktoritet och hans organisatoriska duglighet. "Han var rättfram och livsstilen blygsam", tillade författarna till rapporten, som var undertecknad av chefen för andra avdelningen

¹⁶ "Vibyry iii vybor? K istorii izbaryia prezidenta Akademii nauk SSSR. Ijul 1945", *Istoritjeskij archiv*, N° 2 (1996), sid. 142-51.

av NKGB, generallöjtnant N F Fedotov. Kopior av kandidaternas profiler skickades också till Molotov och Malenkov. För andra framstående vetenskapsmän på listan blev bedömningen av deras personliga egenskaper inte lika skonsam. Ivan Bardin, akademins vice ordförande, ”ville inte umgås med andra vetenskapsmän på grund av det oerhörda snobberi hustrun stod för”. Akademiledamoten Alexander Zavaritskij var ”grälsjuk och introvert”. Akademiledamoten och matematikern Ivan Vinogradov var ”ingen sällskapsmänniska och okunnig om andra vetenskapliga områden ... ensamstående och starkt begiven på alkohol”. Till och med Igor Kurtjatov, en av Stalins favoriter, hade sina brister: ”hemlighetsfull, försiktig, listig och en riktig diplomat”. Men egentligen, för någon som skulle ansvara för atomprojekt, måste väl sådana egenskaper ses som närmast önskvärda.

Statlig pseudovetenskap

Sommaren 1948, då jag ännu var student vid Timirjazevs jordbruksakademi, befann jag mig på Krim för att arbeta med ett projekt i botaniska trädgården i Nikitskij nära Jalta som en del av vad som krävdes för min examen. Jag följde utgången av VASChNIL-konferensen i *Pravda*. Jag blev glad när jag såg att min vetenskaplige mentor Pjotr Zjukovskij, akademiker i VASChNIL och ordförande för botaniska avdelningen vid Timirjazev-akademien, höll ett mycket starkt och ironiskt anförande den 3 augusti där han kritiserade Lysenkos grundläggande teorier. Men vid konferensens avslutningssession, sedan Lysenko låtit det framgå att hans rapport godkänts av centralkommittén, talade Zjukovskij igen och den gången handlade det bara om ursäkter och självkritik. Uppenbarligen krävde organisatörerna av sammankomsten att förlorarna offentligt skulle erkänna sina misstag. I mitten av augusti kom Zjukovskij till botaniska trädgården i Nikitskij. Han övervakade några projekt och hoppades kunna återhämta sig från vad han upplevt. Så fort vi blev på tu man hand sade han: ”Jag har slutit en Brest-Litovsk-fred med Lysenko.”

När jag återvände till Moskva i början av oktober var rivningsjobbet redan avklarat. Över hela landet hade den genetiska forskningen förstörts och alla Lysenkos kritiker avskedade från sina poster. När de väl fått makt över undantagsåtgärder hade Lysenko och hans ”generalstab” arbetat hänsynslöst. I oktober hade kedjereaktionen inletts. På grundval av vad som hänt på VASChNIL-konferensen hade pseudo-vetenskapliga begrepp fått övertaget på andra vetenskapliga områden också. Inom fysiologi, mikrobiologi, kemi och cybernetik drevs arbetet tillbaka med decennier. ”Brest-Litovsk-freden” med Lysenko fortsatte alltför länge och varade ända fram till 1965-66. De negativa följderna av pseudo-vetenskapens förlängda välde i Sovjetunionen dröjde sig kvar än längre. Och än idag har man inte helt fått bukt med konsekvenserna. Den försämrade ställningen för sovjetisk vetenskap, dröjsmålet med att utveckla bioteknologi och de enorma, slösaktiga, överdådiga projekten inom kärnfysik och rymdforskning har gjort rysk vetenskap beroende av statens kassakistor, som idag är i det närmaste tomma. I Sovjetunionen blev vetenskap aldrig den främsta kraften bakom teknologiska och ekonomiska framsteg. Även om det förekommit en kontinuerlig process med att ”väcka nytt liv i” och återta förlorad terräng beträffande vetenskapliga, teknologiska och ekonomiska framsteg har detta mest skett i form av kopiering – en anpassning till vad som redan åstadkommit i andra länder.

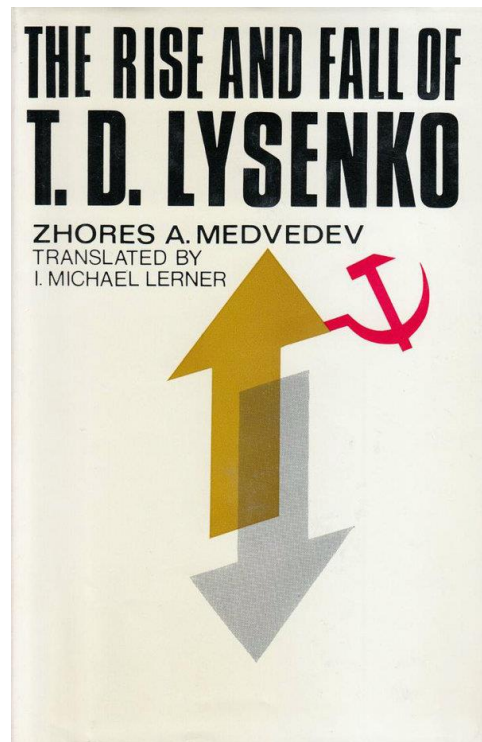
Nikolaj Vavilov rehabiliterades helt 1956 och återfick postumt sin post i akademien. Efter arresteringen 1940 blev han utesluten ur vetenskapsakademien och hans namn uttraderat från listan över tidigare medlemmar. Hans bror Sergej avled i en hjärtattack 1951. Jurij Zjdanov, som 1950 blev far till Stalins dotterdotter Katja, fick behålla sin position i centralkommittén till slutet av 1953 och deltog aktivt i alla de destruktiva kampanjer som skulle åstadkomma så svår skada för sovjetisk vetenskap. Lysenko dog 1976. In i det sista var han aktiv medlem av vetenskapsakademien och vetenskaplig chef för akademins försöksstation i närheten av Moskva, där han fortsatte att forska om temperatur, fuktighet och andra faktorer och gick vidare med sina försök att ändra ärftligheten hos lokala växter och djur.

Lästips

Böcker av Zjores Medvedev

[Vetenskap i Sovjet](#) (sv. upplaga 1979). Skildrar naturvetenskapens och teknikens historia i Sovjet. Tar även upp olika aspekter av Lysenko-affären.

The Rise and Fall of T.D. Lysenko (1969)

Andra författare

Dominique Lecourt: *Fallet Lysenko* (1981) Författaren var medlem av franska kommunistpartiet. Se H H Ticktins recension i [Böcker om den sovjetiska vetenskapens historia](#).

Michael Löwy: [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#). Analyserar hur stalinismen använde ideologi och vetenskap för att befästa byråkratins makt. Exemplifierar med Lysenkoaffären.

Anders Hagström: [De vita kläderna – när Lysenko dikterade den sovjetiska biologin](#). Diskuterar lysenkoismen utifrån en roman som behandlar ämnet.

Moskva försökte även exportera Lysenkos pseudovetenskapliga teorier med hjälp av kommunistpartierna. Maurice Cornforths lilla skrift [Den dialektiska materialismen och vetenskapen](#) (1955) är ett exempel på det. I den ovannämnda boken av Dominique Lecourt redogörs närmare för hur det gick till och reaktionerna i vetenskapliga kretsar.